

ПРОЈЕКЦИЈА РАЗВОЈА ТУРИСТИЧКОГ ПРОМЕТА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

*Халид Куртовић**

Резиме

За разлику од свих осталих дјелатности, туризам користи квалитетан простор и по на тај начин да се коришћењем простор обогаћује, а не деградира. Туристичка потражња је усмјерена према таквим дестинацијама које ће квалитетом својих туристичких вриједности задовољити рекреативне, културне и друге потребе туриста.

Босна и Херцеговина, захваљујући својој бојатној прошлости, културно-историјском наслеђу, као и бојатној туристичкој понуди: џланинској, здравственој, ловној, религијозној, приморској и других врста туризма, задовољава потражњу за квалитетним туристичким ресурсима.

Чињеница је да квалитетних простора нема мноо у свијету и да је џлава на свјетска туристичка потражња усмјерена према субтропским и медитеранским просторима, који су се збој великој броја посјетилаца приближили тајчки саитурације.

Управо ти моменти дају шансу Босни и Херцеговини, као земљи која нуди приморски и све врсте континенталној туризма, да реализује програм мјера валоризације туристичких вриједности.

Концепција развоја међународној туристичкој промета заснована је на истраживањима, присућне туристичке тражње на међународном туристичком тржиштју и могућностима Босне и Херцеговине да удовољи присућној тражњи. Дана је пројекција развоја по врстама туризма, као и промет који се очекује по одређеним временским периодима, закључно са 2020-ом годином.

Указано је на обиљежја одређених туристичких дестинација, према основним функцијама које на адекватан начин репрезентирају њихову улогу у задовољењу туристичке тражње, водећи при томе рачуна о присућним трендовима на свјетском туристичком тржиштју, на основу којих се може закључити да туристичка понуда Босне и Херцеговине, уз осаврењавање материјалне основе, може задовољити присућну тражњу.

* Економски факултет Мостар

Конечно, из рјешења која су настала као резултат истраживачког пројекта, произилази читав низ радњи и акција, које је, ако се жели реализација циљева постављених у пројекцији, неопходно учинити.

Кључне ријечи: *туристички развој, туристички промет, стипендија развоја, туризам, туриста.*

УВОД

Основни циљ пројекције развоја туристичког промета у Босни и Херцеговини је привредна ревитализација земље, на начелима одрживог развоја уз посебан нагласак на унапређење туризма. Из основног циља издвајамо посебан циљ, стварање босанскохерцеговачког туристичког производа одређеног синтагмом "Босна и Херцеговина-земља континенталног и приморског туризма", који ће бити дио комплексне ревитализације земље.

У том смислу треба предузети одређене активности на изградњи новог идентитета и репозиционирања Босне и Херцеговине на свјетском туристичком тржишту, као што су:

- дефинисање плана активности за повећањем туристичког промета на постојећој инфраструктури;
- повећање просјечне и дневне потрошње посјетилаца, до нивоа који је у нама конкурентним земљама;
- утврђивање стратешког плана на нивоу земље, ентитета и туристичких регија.

Операционализацијом наведених активности, тих глобалних развојних корака, ваља утврдити мјесто и улогу сваког сегмента понуде, а посебно оних најважнијих носиоца туристичког развоја о којима овиси функционисање укупног туристичког система, у које се посебно убрајају олимпијске планине, бање и културно-историјско наслеђе у континенталном дијелу земље, односно приморски центар Неум на обалама Јадранског мора.

Управо из тих разлога, туристичка понуда континенталног дијела земљ, заснована на зимско-спортском и здравствено-рекреативном туризму, и у будућем развоју нужно и неизбежно, остаје основно стратешко упориште укупног туристичког развитка Босне и Херцеговине.

1. МАТЕРИЈАЛНА ОСНОВА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Материјалну основу за развој туризма можемо проматрати у ужем и ширем смислу. У ужем смислу то су угоститељски капацитети и туристичка инфраструктура. У ширем, то су: смјештајни капацитети, угоститељски капацитети, саобраћајнице и саобраћајна средства, трговине,

развијено занатство, комунална инфраструктура, спортско-рекреативни објекти и друго.

Овдје треба напоменути да се велики дио материјалне основе за развој туризма, не гради искључиво за потребе туризма. Хотели и остали угоститељски објекти намијењени су и људима који не путују у чисто туристичке сврхе, као и домицилном становништву. Саобраћајнице користе и становници мјеста, односно земље у којој су изграђени. Значи, објекти за које кажемо да чине основу за развој туризма не постоје искључиво за туристе, већ имају општи значај за развој привреде и друштва. Из чега проистиче, да развој материјалне основе за развој туризма у доброј мјери зависи од развијености привреде у земљи у којој се туризам жели развијати.

1.1. УГОСТИТЕЉСКИ КАПАЦИТЕТИ

Угоститељске капацитете, у ширем смислу, посматрамо као објекте у којима се пружају услуге смјештаја и исхране особама које се привремено налазе у мјесту њиховог постојања, односно домицилном становништву које, из било ког разлога, а затражи њихове услуге.

Угоститељство је привредна дјелатност чији је циљ стицање дохотка. Међутим, да би могло обављати своју дјелатност, угоститељство мора располагати одговарајућим објектима с адекватном техничком опремљеношћу. Ова дјелатност састоји се у пружању услуга и справљању разних производа (храна и др.) у сврху подмирења људских потреба, које настају у вези с промјеном мјеста боравка из туристичких или неких других разлога. Те услуге, које туристи користе у угоститељским објектима, представљају једно од средстава за остварење туристичког циља, односно за задовољење потребе ради које је подузето путовање. Јер путовања у циљу задовољења потреба, постају један од узрока потрошње производа и услуга у објектима за смјештај и исхрану.

Овдје требамо напоменути да су привредни субјекти који пружају угоститељске услуге тржишне категорије, и да они своју дјелатност обављају у циљу стицања дохотка, те из тих разлога формирају одговарајућу понуду производа и услуга којима желе задовољити све израженије туристичке потребе.

Из тог разлога, треба угоститељству омогућити да своје капацитете и техничку опремљеност прилагоди постојећој тражњи, а то значи да се у циљу развоја туризма у земљи треба оријентирати на:

- изградњу савремено опремљених, те адаптацију и модернизацију постојећих угоститељских објеката,
- подизање нивоа стручне оспособљености запослених радника, односно упошљавање стручних кадрова за боље вршење угоститељских услуга и успјешније руковођење угоститељским објектима.

Као што је познато, објекти у угоститељству чине материјалну основу развоју туризма у свакој земљи. Они су основни носиоци туристичке привреде и намијењени су за прихват, смјештај и исхрану гостију. Управо, број угоститељских објеката, њихова структура и степен опремљености најбољи су показатељи туристичке развијености једног града регије и земље у цјелини. Ови објекти обично се поистовјећују са материјалном базом туризма, иако би они без изграђене саобраћајне инфраструктуре служили само онима који су их изградили.

1.2. СМЈЕШТАЈНИ КАПАЦИТЕТИ

Нагли пораст туристичког промета током шездесетих и седамдесетих година прошлог вијека, показао је колико смјештајни капацитети заостају из стварних, а поготово из перспективних потреба. Стари и новоизграђени хотели у градским центрима задовољавају потребе пословног туризма. Категорије тих хотела одговарају куповној моћи и структури посјетилаца. Хотеле виших категорија већином су користили страни посјетиоци, док су домаћи посјетиоци користили смјештајне објекте са скромнијим стандардом услуга.

Стање туристичке понуде, изражено кроз број и структуру објеката за смјештај, треба сагледати у свјетлу досадашњег третмана туристичке привреде у структури привредних дјелатности. Познато нам је да се туризам у Босни и Херцеговини није развијао у складу са потенцијалним могућностима и реалним потребама, што се види из анализе основних карактеристика понуде у смјештајним капацитетима, изражене кроз структуру и врсту објеката.

Табела бр. 1: Број лежаја по врстама објеката

ВРСТА УГОСТИТЕЉСКОГ ОБЈЕКТА	1982 Бр. лежаја	% 1982/72	1984 Бр. лежаја	% 1984/82	1991 Бр. лежаја	% 1991/84	2000 Бр. лежаја
БиХ-УКУПНО	32.902	188	35.787	109	51.632	144	16.647
Хотели	13.815	235	18.072	131	19.441	108	
Мотели	1.401	839	1.333	95	1.485	111	
Пансиони	179	50	263	147	656	249	
Преноћишта	600	37	407	68	314	77	
Туристичка насеља	384	533	374	97	987	264	
Бањска и климатска лечилишта	1.128	154	964	85	1.749	181	

Гостионе и остали угост.објекти	99	29	116	117	96	83	
ОСНОВНИ КАПАЦИТЕТИ	17.606	192	21.529	122	24.728	115	
Планински домови	1.164	126	1.222	105	1.233	101	
Радничка одмаралишта	1.284	99	1.456	113	2.249	154	
Омладинска и дјечија одмара- лишта	1.947	167	1.843	95	1.947	106	
Кампови и привремени смјештај	5.868	167	3.943	67	5.963	151	
Кола за спавање	360	-	420	117	420	100	
Домаћинства	4.678	324	5.374	115	15.092	280	
КОМПЛЕМЕНТАРНИ КАПАЦИТЕТИ	15.301	184	14.258	93	26.904	189	

Извор: Статистички годишњаци СР БиХ за наведене године подаци објављени у "Ослобођењу" 16.01.2001. год. Министарство трговине и туризма Републике Српске

Учешће хотела у укупним смјештајним капацитетима један је од основних критерија за оцјену достигнутог степена развијености туризма. Јер, хотели су комплетни смјештајни објекти који обједињују различите елементе туристичке понуде земље.

Према подацима у горњој табели, учешће хотела је било у 1982. год. 42% да би у 1984. години прешло на 55% у структури укупних смјештајних капацитета. До пада учешћа хотела на 37,6% у 1991. години, дошло је из разлога укључивања домаћинства у давању услуга смјештаја, код којих је од 1984.-1991. године остварен раст од 9.718 лежачева што је допринијело њиховом повећању учешћа у укупном броју лежачева са 15% у 1984. години на 29% у 1991. години.

Подаци из 2000. године показују да је у Босни и Херцеговини било укупно 16.647 лежачева (9.147 у Федерацији БиХ и 7.500 у Републици Српској). Међутим структура лежача није се могла добити, нити је објављена у статистичким гласницима.

Објекти у бањским и климатским мјестима локацијски су везани за бањска туристичка мјеста. Њихови капацитети учествују са свега 3,4% (подаци за 1991. годину), што је недовољно, када се имају могућности валоризације бања, као туристичких вриједности у међународном туристичком промету.

Табела бр. 2: Искоришћеност смјештајних капацитета према врсти објекта у 1989. години

ВРСТА ОБЈЕКТА	БРОЈ ЛЕЖАЈА-ДАНА	ИСКОРИШТЕНОСТ У ДАНИМА	ПРОСЈЕЧНО У %
Хотели	7,093.045	2,788.000	39,30
Мотели	553.705	152.000	27,45
Пансиони	252.580	29.000	11,48
Преноћишта	151.840	45.000	29,63
Туристичка насеља	360.255	76.000	21,10
Бањска и климатска лијечилишта	543.120	326.000	60,00
Гостионе и остали угоститељски објекти	34.310	5.000	14,57
ОСНОВНИ КАПАЦИТЕТИ	8,988.855	3,421.000	38
Планински домови	463.185	38.000	8,20
Радничка одмаралишта	736.935	327.000	44,37
Омладинска и дјечија одмаралишта	704.085	87.000	12,35
Кампови и привремени смјештај			
Кола за спавање	2,494.410	131.000	5,25
Домаћинства	153.300	45.000	29,35
	5,391.780	514.000	9,53
КОМПЛЕМЕНТАРНИ КАПАЦИТЕТИ	9,943.695	1,142.000	11,5
УКУПНО	18,932.550	4,562.644	24

Извор: Статистички годишњак СР БиХ за 1990. годину - властити прорачун

Из података у табели, видљиво је да постоје битне разлике у степену искоришћености смјештајних капацитета. Изразит степен искоришћености видљив је код бањских и климатских мјеста (60%), као и код радничких одмаралишта (44,37%).

Међутим, постоји битна разлика између бањских и климатских мјеста и радничких одмаралишта. Док бањска и климатска мјеста послују на чисто комерцијалној основи, радничка одмаралишта су првенствено служила за потребе одмора запослених радника у предузећу које је власник објекта, тако да је предузеће учествовало у покрићу негативне разлике остварене у пословању радничког одмаралишта. Искоришћеност смјештајних капацитета у хотелима (39,30%) и мотелима (27,45%), недовољна је са аспекта улагања средстава у њихову изградњу, одржавање и пословања ових објеката уопће. Остали објекти за смјештај имају још не-

повољнији однос у степену искориштености, што можемо тумачити структуром и врстом туристичког промета који утиче на избор објеката за смјештај.

У цјелини гледано, ниска искориштеност смјештајних капацитета у Босни и Херцеговини (24%) не обезбјеђује рентабилно пословање ових објеката, а као резултат таквог односа може се рећи да је то недовољна опремљеност, посебно хотела. За потребе савременог туризма неопходно је заокружити туристичку понуду која уз објекте за смјештај треба да садржи и разне пратеће садржаје, као што су: базени, игралишта, терени за тенис и голф и други садржаји неопходни за дужи боравак туриста. Напомињемо, да су ово подаци прије 1992. године и да већина објеката који су пружали услуге смјештаја, сада није у функцији.

1.3. ТУРИСТИЧКА ИНФРАСТРУКТУРА

Под туристичком инфраструктуром подразумијевамо скуп објеката и инсталација, који омогућавају валоризацију туристичких мотива, пружањем услуга неопходних туристима за вријеме боравка, путовања и др. Ови објекти (саобраћајнице и др.) који су основа за туристичка кретања могу се подијелити у двије групе; и то:

1. моновалентне и
2. поливалентне

Моновалентни објекти, односно опрема представљају чисту туристичку инфраструктуру и изграђени су искључиво за потребе туриста. Такви објекти су: марине на приморју, успињаче, ски лифтови на планинама и др.

Поливалентни објекти и опрема изграђени су како за поребе становништва земље, тако и за туристе који долазе у земљу. У такве објекте спадају: саобраћајнице, трговине, угоститељство, занатство и др. Значи, објекте који спадају у групу поливалентних не користи само туризам, већ је туризам само један од фактора који доприноси увећању прихода туристичке инфраструктуре.**3

Валоризација туристичких вриједности Босне и Херцеговине представља дугорочан, сложен и комплексан задатак свих који се баве туризмом. У том контексту, развој туризма у Босни и Херцеговини зависиће од низа фактора, нарочито од изграђености туристичке инфраструктуре.

2. ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ

Једно од најактуелнијих питања, када се говори о развоју туризма, је питање потребног, односно могућег раста физичког обима промета (мје-

* Драго Батес., Економика саобраћаја, Београд 1983

рено бројем туристичких долазака или ноћења), а слиједом тога и прихода од туриста.

Обим и структура туристичког промета чине одређујуће елементе за пројекцију туристичке тражње. У том смислу намеће се питање сагледавања карактеристика предратног (периода до 1991. год. и посљератног од 1997. до 1999. године) туристичког промета у Босни и Херцеговини.

Табела бр. 3.: Промет домаћих и иноземних туриста и ноћења у СР Босни и Херцеговини 1971 - 1991 год.

Година	Домаћи промет		Иноземни промет		Укупни промет	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
1971.	774.246	1,550.262	203.548	306.780	977.794	1,857.042
1981.	1,456.183	3,063.997	248.788	452.589	1,704.971	3,516.586
1984.	1,600.793	3,617.504	330.380	782.221	1,931.173	4,399.725
1986.	1,664.024	4,015.020	367.095	697.675	2,031.115	4,712.695
1987.	1,588.180	3,986.619	389.481	807.309	1,977.661	4,792.928
1988.	1,480.282	3,744.282	425.296	1,012.145	1,905.578	4,756.427
1989.	1,375.588	3,587.816	394.156	974.828	1,769.744	4,562.644
1990.	1,157.000	3,018.000	321.000	776.000	1,478.000	3,794.000
1991.	842.000	2,191.000	50.000	147.000	892.000	2,338.000

1. За период 1970 – 1989 год., Туризам у Југославији
2. За 1990. и 1991. годину Статистички годишњаци СР БиХ

Из података датих у табели, уочљиво је да је Босна и Херцеговина у посматраном предратном периоду имала константно изражен раст, како у броју туриста, тако и у броју остварених ноћења, као и значајно учешће иноземних туриста у укупном броју туриста. То учешће се кретало од 12,8% у 1981. да би у 1989. год. порасло на 21,3%.

Године 1990. већ се осјећа политичка нестабилност на просторима бивше Југославије и то се аутоматски негативно одразило на туристички промет у Босни и Херцеговини. У овој години, остварен је слабији промет код долазака и остварених ноћења за 16% код домаћих туриста, односно за 63% мање долазака и 20% мање остварених ноћења страних туриста у односу на 1989. годину.

Током 1991. године, када су се на просторима Словеније и Хрватске већ одвијала ратна дејства, у Босни и Херцеговини је остварено само 842.000 долазака домаћих туриста (23% у односу на 1989. годину) и 50.000

долазака страних гостију. Значи, туристички промет директно овиси од политичке стабилности и сигурности у региону, гдје влада политичка нестабилност и гдје нема сигурног кретања, нема ни туризма.

За посљератно праћење и вредновање ефеката међународног туристичког промета у Босни и Херцеговини, разматрат ћемо остварене доласке иностраних гостију у Босни и Херцеговини и њихова ноћења за период 1997 - 1999 . У ту сврху, овдје ћемо представити остварени промет страних посјетилаца за период 1997- 1999.

Табела бр. 4.

Година	Број туриста	Ланчани индекс %	Ноћења	Ланчани индекс %	Просјечно задржавање
1997	115.466	100	298.839	100	2,6
1998	147.925	128	357.323	118	2,4
1999	146.964	99	345.536	97	2,4

1) Републички завод за статистику Републике Српске за наведене године.

2) Статистички годишњак Федерације Босне и Херцеговине за 2000. годину.

У 1997. години, нашу земљу је посјетило 115.466 страних гостију и остварили 298.839 ноћења, што значи да су се задржавали просјечно 2,6 дана.

Година 1998. је много боља у доласцима страних туриста којих је те године било 147.925, односно за 28% више него претходне године у броју долазака, и они су остварили 357.323 ноћења или за 19,6% више него 1997. године.

Забрињавајуће дјелују подаци који се односе на 1999. годину јер је несхватљиво да број долазака и остварених ноћења буде мањи од промета оствареног 1998. године.

Према статистичким подацима Федерацију Босну и Херцеговину у 1999. години посјетило је 88.756 страних туриста, што значи да је овај дио БиХ посјетило 1015 страних посјетилаца мање него у 1998. години или 98,8% у односу на протеклу годину. У Републици Српској број долазака је скоро исти, односно већи је за 54 посјетиоца, али је остварени број ноћења већи за 4% (1998=126.366, а 1999=131.302 ноћења).

Подаци који се односе на 1998. и 1999. годину, према нашем мишљењу, нису резултат слабије посјете нашој земљи, већ су резултат непријављивања долазака и ноћења остварених у објектима приватног власништва, односно њиховог статистичког праћења. На овакав зак-

ључак наводе нас подаци Федералног статистичког завода, који се воде за све кантоне у Федерацији БиХ. **

Међутим, када податке о посјетама и ноћењима страних туриста посматрамо у односу на претходни период, тада се уочава да у нашу земљу долази врло мало страних туриста. Године 1989. Босну и Херцеговину је посјетило 394.156 страних туриста, који су остварили 974.828 ноћења иако су тада посјетиоци из свих република бивше Југославије евидентирани као домаћи туристи, а сада те исте туристе сматрамо страним. Из тих разлога у 1999. години од 146.964 доласка (што чини свега 35,4%) који чини нешто више од 1/3 оствареног промета страних туриста у предатним годинама, не можемо бити задовољни.

3. ПРОЈЕКЦИЈА РАЗВОЈА

Планирање будућег развоја туризма у Босни и Херцеговини треба базирати на природним, саобраћајно-географским, културно-историјским и другим туристичким вриједностима ове земље.

У том смислу, издвајамо следеће облике туристичког промета, као и локалитете на којима би се ове активности могле реализовати у наредном периоду:

1. Планине Босне и Херцеговине, када се имају у виду три кључна фактора за развој зимског туризма: задовољавајућа дебљина сњечног покривача са одговарајућом дужином његовог задржавања, денivelација скијашких терена и задовољавајућа саобраћајна повезаност, можемо рећи да имају све предиспозиције да постану центри планинског туризма у овом дијелу Европе.

Ово је посебно важно када се зна да се све више туриста, из земаља Западне Европе, опредељује за кориштење годишњег одмора на планинама, како током зимског, тако и током лјетњег периода. Полазећи од наведених чињеница, неопходно је на планинама кренути са бржом изградњом објеката за смјештај и исхрану туриста, трговина за продају сувенира и друге робе потребне туристима, разних сервисних радионица, успињача и ски лифтова за превоз скијаша као и побољшање квалитета саобраћајница које воде на ове планине. Будући развој туризма на планинама треба осмислити тако да се обезбиједе увјети за кориштење из-

* Поред наведеног, још један податак који смо добили у Заводу за статистику Федерације БиХ и Кантона Сарајево, а који се односи на хотеле, пансионе и преноћишта који немају својство правног лица, већ послове обављају на основу рјешења надлежног опћинског органа. Каже се да ови угоститељски објекти, зато што нису обавезни имати матични број који даје Федерални завод за статистику у Сарајеву, не морају пријављивати остварени промет који се односи на број туриста и ноћења у њиховим објектима. Као примјер оваквог односа, наведена су три хотела у Сарајеву: "Белведере", "Чобанија" и "Холивуд" на Илици. Ови хотели немају својство правног лица и туристички промет остварен у њима, није статистички евидентиран.

грађених објеката у свим годишњим добима, чиме ће се осигурати рентабилно пословање туристичке привреде. Прије приступа реализацији изградње разних објекта на планинама, потребно је извршити рангирање односно, сачинити листу приоритетних локалитета и потребних садржаја. То значи, да прво треба планинама (Јахорина, Бјелашница, Требевић и Игман), вратити њихов олимпијски сјај, Влашић довести у предатно стање, а на осталим планинама прићи изградњи неопходне материјалне основе за њихову валоризацију.

Ако пођемо од претпоставке да ће 2005.године број туристичких долазака на планинама достићи ниво из 1989. године, уз просјечно задржавање од 2 дана, за домаће и стране туристе и просјечном стопом раста од 4% за домаће и 5% за стране туристе, до 2020. године имали би смо следеће показатеље:

Табела бр. 5: Очекивани туристички промет у планинским центрима

	ТУРИСТИ			НОЋЕЊА		
Година	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
2005	201.000	18.000	219.000	603.000	54.000	657.000
2010	244.547	22.973	267.520	489.094	68.919	558.013
2015	297.528	29.320	326.848	595.056	87.960	683.016
2020	361.989	37.420	399.409	723.978	112.260	836.238

Извор: Статистички годишњак СРБиХ и властити прорачун

Поред довођења опремљености планина на предатни ниво туристичке изграђености до 2005.године, за развој планинског туризма у земљи пожељно би било наћи инвеститоре за изградњу спортских и других објеката, и то:

Рујиште на Прењу, гдје је предвиђена изградња објеката за развој зимско-спортског туризма и

Шавник који је Просторним планом изградње објеката за развој зимског туризма, предвиђен да прерасте у зимско - спортски центар, **4

- зимски центри на планинама: Омар, Борја и Вучја планина.

Значи, ако будемо водили правилну политику развоја зимског туризма, можемо очекивати извршење предвиђеног туристичког промета.

* Приоритетни локалитети значајни за бржи развој зимског, бањског и приморског туризма у БиХ. Привредна комора БиХ. Одбор за координацију развоја зимског, бањског и приморског туризма у БиХ. Сарајево, 1981,стр.6.

Да планине Босне и Херцеговине имају изразиту туристичку вриједност, говори и чињеница да се наша земља поново кандидује за добијање организације ЗОИ које ће се одржати 2010.године. Колики је значај добијање организације за земљу домаћина, говори и податак да је на ЗОИ Сарајево 84. судјеловало 2691 учесник, да је ове игре пратило 640.000 гледалаца и 7825 новинара, и да је чист приход од ових игара износио 92 милиона USD.**5

Значи, ако се 2003.године, када ће МОК донијети одлуку о домаћину игара 2010.године, Босни и Херцеговини додијели организација, то би био још један велики искорак у развоју туризма у нашој земљи посебно планинског, односно зимско-спортског туризма.

Међутим, иако не добијемо организацију ове значајне спортске манифестације, наше планине ће бити мјесто долазака многобројних скијаша, чланова МОК-а и разних других делегација које ће доћи да обиђу терене на којима би се одвијала спортска надметања. Значи, сама кандидатура олимпијских планина за поновно добијање Олимпијаде 2010.године, велики је допринос развоју зимско-спортског туризма, односно планинског туризма у цјелини.

1.НЕУМ - центар *приморског туризма* Босне и Херцеговине у дуго-рочном плану развоја туризма треба да се развије у снажан центар туристичко-угоститељске привреде са свим потребним садржајима. Овај центар приморског туризма, по свом карактеру, треба да буде дио јединствене туристичке понуде земље, тако укомпоноване да ће омогућити рентабилно пословање туристичке привреде Босне и Херцеговине.

На основу реалне туристичке понуде и интереса за изградњу угоститељско-туристичких објеката на подручју Неума, можемо прогнозировать обим туристичке тражње приморског туризма на следећој основи:

а) да ће просјечна годишња стопа раста од 1999. до 2020. године, долазака домаћих туриста бити 10% и страних 8%,и

б) да ће просјечан боравак (домаћих и страних туриста) бити око 6 дана.

С оваквим претпоставкама, приморски центар Неум остварио би следећу структуру посјета и ноћења:

Табела бр. 6: Очекивани туристички промет у Неуму

* Извјештај ОК ЗОИ Сарајево ж84, Сарајево, 1984.

Година	ТУРИСИТ			НОЋЕЊА		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
1999	22.000	7.000	29.000	78.000	29.000	107.000
2005	38.974	11.108	50.082	233.844	66.648	300.492
2010	62.768	16.321	79.089	376.608	97.926	474.534
2015	101.080	23.981	125.061	606.480	143.886	750.366
2020	162.804	35.236	198.040	976.824	211.416	1,938.606

1) За 1999. годину извор: Статистички годишњак ФБиХ

2) За остале године: властити прорачун

За остварење овако претпостављеног туристичког промета, неопходно је да развој туристичких дјелатности буде заснован на економским критеријима који подразумевају развој комплетне туристичке понуде која на најбољи начин афирмише главне компоненте привлачности Неума као туристичког центра.

1. Бројни *градски центри* у Босни и Херцеговини, мјеста су честих долазака домаћих и страних туриста. Зато развоју *градског туризма* треба посветити посебну пажњу. Ово истичемо зато што је ова врста туристичких кретања, због врло високих дневних трошкова градских посјетилаца, веома цијењена у туристичкој привреди. Међутим, овим туристима треба и интересантна туристичка понуда, прилагођена врло израженој покретљивости посјетилаца. Ова туристичка клијентела, у жељи, да обиђе што више мјеста у граду, врло мало се задржава на једном мјесту и зато је за њих неопходно сачинити посебан начин презентације туристичке понуде града у којем бораве.

У којој мјери је изражена посјета већих градских центара, илустрираћемо оствареним туристичким прометом у Бањој Луци и Сарајеву током 1999. године.

Само у хотелу “Босна” у Бањој Луци, боравило је 17.686 страних посјетилаца, што је 30,4% у односу на укупан број страних туриста у Републици Српској, који су остварили 26.007 ноћења, односно 19,8% укупних ноћења страних туриста у РС (131.302).

Сарајево, у истој години, посјетило је 45.000 страних гостију, што чини више од 50% у односу на укупан број страних туриста у Ф БиХ (89.000), односно 30,50% од укупног број страних туриста који су дошли у Босну и Херцеговину (147.208).

Из датих података може се извући закључак да, када се из укупно годишњег туристичког промета страних туриста у Федерацији Босне и

Херцеговине одбију посјетиоци Неума и Међугорја, остали страни туристи су посјетиоци градова.

На ово нас наводе и подаци из Федералног завода за статистику, који закључно са 1999. годином, нема евидентираних туриста у бањским и планинским и осталим туристичким мјестима.

У Републици Српској, структура учешћа туристичких мјеста изгледа сасвим другачије. У овом дијелу Босне и Херцеговине у послеријатном периоду, остварен је у 1999.години, промет од 110.167 туриста, од којих су 58.208 страних а 110.167 домаћих туриста, који су остварили 473.705 ноћења (домаћи 342.403 и страни 131.302 ноћења). Планинска мјеста остварила су 16.327 посјета и 62.114 ноћења, од тога страни туристи 6.339 посјета и 28.475 ноћења.

Бањска мјеста имала су много бољи туристички промет и он је у 1999.години износио 42.607 долазака и 173.165 ноћења (36,5% укупно остварених ноћења), од тога страни туристи 8.581 посјета и 22.513 ноћења (17% остварених ноћења страних туриста).

На основу до сада реченог, када се у Ф БиХ број туриста умањи за промет Неума, у РС за туристички промет у бањским и туристичким мјестима, сав остали туристички промет, како страних тако и домаћих туриста, остварен је у градовима. То значи да од укупно 367.375 туриста (220.167 домаћих и 147.208 страних) који су остварили ноћења у Босни и Херцеговини, на градове отпада 367.375 (16.327 планинска мјеста + 42.607 бањска мјеста РС + 29.000 Неум)= 279.441 посјетилац, од тога 21.920 су страни туристи.

Ако појемо од претпоставке да ће се број долазака у градовима повећавати за 5% сваке наредне године и да ће посјетиоци остварити просјечно два ноћења по доласку, тада ћемо у наредном периоду имати следећи туристички промет:

Табела бр. 7: Очекивани туристички промет у градским центрима

Година	ТУРИСТИ			НОЋЕЊА		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
1999	154.153	125.288	279.441	308.306	250.576	558.882
2005	161.860	131.552	293.412	323.720	263.104	586.821
2010	169.953	138.130	308.083	339.906	276.260	616.166
2015	178.451	145.036	323.487	356.902	290.072	646.974
2020	187.373	152.288	339.661	347.902	304.576	676.478

1. **Бањска мјеста** у предратном периоду имала су значајно мјесто у туристичком промету Босне и Херцеговине. У њима је остваривано око 11% укупних туристичких посјета, односно 19% укупних ноћења у Босни и Херцеговини. Страни туристи у бањским мјестима учествовали су са 30% у доласцима и са 11% у укупно оствареним ноћењима у бањским мјестима.

За планирање будућег развоја туризма у земљи неопходно је сачинити програм развоја бањских локалитета. Овим програмом требало би утврдити план активности на санацији оштећених и изградњу недостајућих објеката и садржаја, али уз претходно разврставање свих бања у земљи по групама приоритета.

I група: Илиџа - Сарајево, Фојница, Лакташи, Илиџа - Градаци, Вишеградска бања, "Губер" Сребреница, "Врућица" Теслић, "Кисељак" у Кисељаку и "Слатина" код Бања Луке.

II група: "Гата" Бихаћ, "Кулаши" Приједор, "Мљечаница" Босанска Дубица, "Олово" код Олова.

III група: Сански мост, Грачаница, "Двори" Бијељина и Слана бања у Тузли.

Програмом, поред санације и изградње смјештајних капацитета, треба обухватити најзначајније активности у циљу бржег развоја бањског туризма:

- доградња и изградња терапеутских, рекреативних и спортско-забавних садржаја,
- комплетирање и усавршавање медицинских услуга у процесу рехабилитације,
- успостављање сарадње с клиничким центрима, институтима и осталим медицинским установама,
- изградња инфраструктуре и уређење шеталишта и парковних површина,
- истражити могућност флаширања минералних и љековитих вода,
- извршити стручну анализу минералних, термалних и термоминералних извора,
- утврдити лијечилишна својства и извршити опредјељење у специјализацији медицинско-здравствених услуга за сваку бању,
- са пројектним организацијама урадити идејне пројекте дугорочног урбанистичког рјешења локалитета, и
- испитати на тржишту потенцијалну тражњу за кориштења бањских услуга.

Уколико се приступи развоју бањског туризма на предложени начин, дошле би до изражаја предности бањског у односу на остале врсте туризма, а самим тим и афирмација бањског-рекреативног и здравственог ту-

ризма. Бањско-рекреативни и здравствени туризам представља квалитетан облик туристичких кретања и он ће се све више потврђивати као стабилан сегмент туризма, који би омогућио да се већ у 2005. години достигне предратни промет, а на овим претпоставкама извршит ћемо планирање туристичког промета, уз планирану просјечну стопу раста од 5%, за наредни период до 2020. године.

Табела бр. 8: Очекивани туристички промет у бањским мјестима

Година	ТУРИСТИ			НОЋЕЊА		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
2005	135.000	59.000	194.000	780.000	95.000	875.000
2010	172.298	75.300	247.598	995.499	121.247	1,116.746
2015	219.900	96.105	316.005	1,270.537	154.745	1,425.282
2020	280.654	122.657	403.311	1,621.563	197.498	1,819.061

Сеоски туризам из дана у дан постаје све траженији у земљама са очуваном природом и здравом храном. Посматрајући податке о тражњи за овом врстом туристичких кретања, уочава се да је у свијету далеко већа потражња за посјету селима у планинским предјелима у односу на села у равници, што је посљедица прије свега мотивске активности планинских у односу на села у равничарским предјелима.

Села у Босни и Херцеговини по свом положају, очуваности природног амбијента и домаће хране која се справља на лицу мјеста од домаћих производа, могу се убројити у туристичке дестинације за којима у свијету влада изразита потражња. Посебно велики интерес за сеоски туризам у свијету влада за села која се налазе на падинама планина на којима је развијен планинарски и зимско-спортски туризам.

За развој сеоског туризма треба афирмирати села са добрим прилазним путевима и изграђеном комуналном инфраструктуром (вода и струја). У овим селима треба анимирати сеоска домаћинства за укључивање у пружање услуга туристима и то директно давањем туристичких услуга смјештаја, исхране, изнајмљивањем коња туристима за јахање, омогућавањем туристима да се баве пољским радовима за вријеме боравка на селу и слично, те индиректно укључивањем у туристичку понуду пласманом одређених производа на базалном тржишту. Као допунски вид укључивања сеоских домаћинстава у комплетирању туристичке понуде на селу, може се иницирати отварање мањих угоститељских објеката, из-

грађених у сеоском стилу, који је у свијету врло тражен, а за његову изградњу нису потребна велика новчана средства.

Поред наведеног, било би потребно изградити мале објекте на планинама, поред планинарских стаза који би служили за одмор и освјежење туриста, чиме би се употпунила туристичка понуда сеоских домаћинстава а самим тим и активирао сеоски туризам.

6. *Конгресни туризам* је врста туристичких кретања настала као тежња појединца, групе или асоцијације за састајање ради размјене научних или стручних информација, постаје све развијенији те свака земља, која има увјете за организовање конгреса, тежи добијању њиховог организовања.

Да би један град постао конгресни центар, мора задовољити и одређене критерије. Прије свега, треба да има одређену локацију и геополитичку позицију, затим, конгресне капацитете (дворане, хотеле и др.), концентрацију значајних друштвених и политичких структура (науке, образовање, индустрије, трговине и др.), да град има организиран забавни живот, атрактивна и уређена излетишта и др.

Све горе наведене увјете испуњавају сви већи градови у Босни и Херцеговини: Сарајево, Бања Лука, Тузла, Мостар, Зеница и Неум.

О економским ефектима ових скупова ни у једној земљи се не воде посебни подаци, мада је неоспорно да је одржавање међународних и домаћих конгреса доносило позитивне економске, политичке и пропагандне ефекте. Зна се, међутим, да се конгресни туризам састоји из два дијела. Први дио обухвата радно конгресну понуду, а други укупну туристичку понуду. Сматрамо да и економске ефекте од конгресног туризма треба посматрати двојачко: прво је котизација која се за сваког учесника уплати унапријед, предвиђена за покриће трошкова организовања рада конгреса и друго, трошкови сваког појединца, као чисти издаци за задовољења одређених туристичких потреба.

За развој конгресног туризма у Босни и Херцеговини пожељно је на једном мјесту евидентирати све податке на основу којих би се сачинио план маркетиншких активности, а у том циљу потребно је:

1. Евидентирати све конгресе и скупове, националне и међународне, по областима за које се зна.
2. Евидентирати све босанскохерцеговачке фирме и институције које су чланице међународних удружења и асоцијација.
3. Сачинити списак стручних и научних радника који су као појединци - стручњаци, чланови међународних организација, форума и комитета.
4. Сачинити списак свих оних који присуствују састанцима разних научних форума из своје струке.

5. Евидентирати "конкуренције; других конгресних понуда.
6. Презентирати конгресну понуду Босне и Херцеговине на међународним манифестацијама, или посебно организованим скуповима.
7. Оглашавати нашу конгресну понуду у свјетској штампи намјењеној конгресном тржишту.
8. Едуцирати кадрове на међународним семинарима за организовање конгреса.
9. Позивати свјетски признате стручњаке за конгресни туризам да посјете нашу земљу и сагледају њене могућности за организацију конгреса.

У том циљу, неопходно је формирати конгресни биро који ће се бавити маркетингом, оријентисан не само на организовање конгреса, већ и на промоцију конгресне понуде Босне и Херцеговине.

Задатак овог бироа, поред осталог, би био и да израђује приједлоге за предфинансирање конгреса, заједничко планирање датума одржавања конгреса и план пружања услуга учесницима конгреса.

7. Пословни туризам, везан за привредне и регионалне центре у Босни и Херцеговини, који би могли бити комплементарно повезани с околним планинама и осталим туристичким вриједностима, може омогућити да се оствари значајнији економски ефекат.

8. Кроз Босну и Херцеговину пролазе саобраћајнице и саобраћајни токови међународног саобраћаја те **транзитни туризам**, у наредном периоду, треба да добије мјесто које му припада. Транзитни туризам, посебно ће бити актуелан изградњом предвиђених друмских саобраћајница - аутопутева кроз нашу земљу чиме ће бити створен претпоставке за најкраћу везу сјеверне и западне Европе са Албанијом и Грчком.

Карактеристично за транзитере је да воле направити паузу у путовању и скренути са главног пута, ако имају видјети за њих атрактивно подручје. Ми у Босни и Херцеговини поред скретања у градске центре, можемо очекивати и скретања у циљу одласка на Влашић, планине код Сарајева, на којој су одржана такмичења ЗОИ Сарајево 84, Тјентиште и др.

У том циљу, за ову туристичку клијентелу треба сачинити и посебну туристичку понуду. Она треба бити специфична, другачија и инвентивнија како би инспирисала ову врсту туриста да продуже свој транзитни боравак у нашој земљи.

9. Културно-манифестационом туризму треба, у укупној туристичкој понуди Босне и Херцеговине, дати све посебне специфичности, које ће бити основно обиљежје и по коме ће се градови наше земље моћи разликовати од сличних туристичких мјеста. Та посебна обиљежја треба да

дају јавне културно-забавне манифестације и приредбе фестивалског карактера, променадни наступи на трговима и улицама градских и туристичких центара, изложбе и друге културне манифестације. Ове културне манифестације привлаче велики број посјетилаца у градовима у којима се одржавају што је и главни циљ у развоју туризма. Осим тога, ове манифестације и приредбе чине интересантнијим и садржајнијим боравак туриста у граду и значајан су пропагандни фактор туризма.

10. *Ловни туризам*, у функцији развоја туризма, јавља се у два облика: прво, као самостална туристичка активност појединаца за упражњавање потребе лова дивљачи и стицања ловачких трофеја. Други вид ове врсте туристичких кретања може се развијати као комплементарна активност у смислу обогаћивања садржаја боравака туриста код којих је примаран мотив бављење зимским или лјетним спортско-рекреативним активностима.

С обзиром на структуру дивљачи у Босни и Херцеговини, ловни туризам се може развијати у оба своја облика. Као основни вид, лов на ниску и високу дивљач. Ова врста туристичких кретања може допринијети продужењу туристичке сезоне и остварењу значајних прихода у мјесецима кад нема изразитих туристичких кретања. Лов, као комплементарну туристичку активност, треба тако организовати да се ловцима омогући бављење ловом у раним прије- подневним сатима и наставак дневних активности у планинским центрима. Боравак туриста, на овај начин, постао би богатији и разноврснији а самим тим омогућило би се туристима да свој боравак обогате новом активношћу.

На основу до сада реченог, мишљења има да предност у развоју туризма треба дати оним видовима туристичких кретања, која могу допринијети даљем развоју већ постојећих туристичких ресурса, као што су: туризам на језерима, ријекама и др. односно, оних туристичких врста које су у Босни и Херцеговини већ афирмиране. Ту прије свега мислимо на развој туризма на планинама, у бањама, на Борачким језерима, Јабланичком језеру и на другим мјестима, која ће се у наредном периоду сигурно туристички афирмисати.

Ако на основу добијених података о могућем туристичком промету, који би реално требао да се оствари на планинама, бањским мјестима, приморском центру Неум и градским центрима Босне и Херцеговине саставимо табелу, тада би очекивани туристички промет у земљи имао следеће показатеље.

Табела бр. 9:*Очекивани туристички промет у Босни и Херцеговини до 2020. год.*

Година	ТУРИСТИ			НОЋЕЊА		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
2005	536.834	219.660	756.494	1,739.564	478.752	2,218.316
2010	649.566	252.724	202.290	2,201.107	564.352	2,765.459
2015	796.959	294.442	1,091.401	2,828.975	676.663	3,505.638
2020	992.820	347.601	1,340.421	3,697.267	825.750	4,523.017

Као што је раније речено за податке дате у табели, садржани су само очекивани доласци и ноћења која су предвиђена да ће се остварити у планинским и бањским мјестима, Неуму и градским центрима, што значи да туристички промет који ће се реално остварити у осталим мјестима (Борачка и друга језера, Међугорје, Буна, промет сеоског туризма и др.), нису обухваћени датим предвиђањима.

Све до сада речено о туризму, о оцјенама туристичких вриједности и осталог, треба да послужи као основа за економску валоризацију туристичких вриједности Босне и Херцеговине. Наш циљ и задатак је да на основу тога дамо пројекцију међународних туристичких кретања у нашој земљи и прогнозу могућих девизних прихода по основу долазака туриста из иностранства.

У том циљу, као основа, послужит ће нам два документа:

- 1)Објављени подаци Свјетског савјета за туризам и путовања***6
- 2)Стратегија развоја туризма Републике Српске.

Развој туризма у Босни и Херцеговини морамо посматрати у контексту туристичких кретања у свијету. Из тих разлога, наводимо предвидјања Свјетског савјета за путовања и туризам WTTC (World Travel and Tourism Council)** у којима се наводи да ће туризам у будућности, бити једна од најперспективнијих привредних дјелатности. Према тим оцјенама за 1999 годину, приходи од туризма у свијету (директни и индиректни) треба да износе око 3,6 билиона USD. Такође се процјењује да ће удио туризма у свјетском бруто домаћем производу (GDP) износити чак 11,7%. За

* Сви подаци скинути с интернета: WTTC у априлу 1999. год.; WWW.WTTC.org/report/WTTC99ver1,3doc

** Сви подаци скинути с интернета: WTTC у априлу 1999. год.; WWW.WTTC.org/report/WTTC99ver1,3doc

путовања у иностранство туристи би требали потрошити око 599 милијарди USD, што би чинило цијелих 8% у структури очекиваног робног извоза у свијету. Исти извор наводи, да ће у 1999 години, само пословна путовања бити потрошено око 398 милијарди USD, док се највећи приходи очекују од потрошње остварене током туристичких путовања домаћег становништва - домаћи туристички промет, чак око 2,1 билион USD.

Дугорочне процјене које се односе на развој туризма у свијету до 2010. год, толико су оптимистичне да за нас овдје, у Босни и Херцеговини, изгледају немогуће. Укупни приход од туризма у свијет у 2010. год. требали би износити невјероватних 6,8 билиона USD, што би према истим предвиђањима удио свјетске туристичке привреде у бруто друштвеном производу свијета повећало на 11,6%. Предвиђа се да ће најбрже расти приходи од међународних туристичких кретања - потрошња иностраних посјетилаца, која би требала да просјечно годишње расте за 5,7%, што би у 2010. год., само по овом основу износило око 1,3 билиона USD прихода.

Исто тако, али не у истој мјери, предвиђају се и приходи који ће бити остварени од пословних путовања. По овом основу, туристи би требали у 2010. години потрошити 743 милијарде USD. У истој години, на путовања домаћих туриста у свијету се очекује потрошња од 4 билиона USD.

Када посматрамо податке који се односе на значај туристичке привреде за бруто друштвени производ овог континента, уочавамо да су позитивни ефекти од туризма овдје још евидентнији. У Европи се у BDP генерира читавих 1,5 билион USD, што чини 14% од укупног европског бруто домаћег производа.

Половина од укупно остварене потрошње у међународном туристичком промету, остварује се у Европи и то у износу од 297 USD. За Европу је карактеристично да се чак 40% свјетске домаће туристичке потрошње оствари на овом континенту. Ови подаци довољно говоре о туристичкој развијености земаља Европе, као и о навикама њеног становништва да подузимају честа путовања у границама својих земаља. Само на овим путовањима предвиђа се да су становници Европе потрошили око 833 милијарде USD.

На пословна путовања у Европи током 1999. године, предвиђа се потрошња од 143 милијарде USD, што чини 36% укупно остварене потрошње на пословна путовања током ове године у свијету.

Према **Стратегији развоја туризма Републике Српске** (за Федерацију Босне и Херцеговине, Стратегија развоја туризма није урађена), одабране су следеће временске тачке:

- а) 2005. година, до када треба да се постигне туристички промет из предатног периода,

- б) 2010. година, до када ће се ући у један нормалан ток раста и развоја туристичке привреде, и
 ц) 2020. година, као израз дугорочних кретања раста и развоја туристичке привреде и њеног реалног мјеста у укупној привредној структури Републике Српске.

Према истој стратегији, само на дијелу Босне и Херцеговине - Републици Српској, у 2005. години очекује се долазак 65.000 страних туриста, 2010. године 88.000 и 2020. године 158.400 долазака иностраних туриста, а као просјечна стопа раста у броју долазака узима се повећање од 28% за сваку годину.

У дијелу Стратегије, гдје се говори о потрошњи страних туриста, предвиђена је њихова потрошња од 600,00 DEM до 2005.године, 800,00 DEM од 2006 .до 2010. године и износ од 1.200,00 DEM од 2011. до 2020. године по једном туристи.

Највећи недостатак ове Стратегије, по нашем мишљењу, је чињеница да њени аутори посјетиоце из држава које су настале на подручју бивше Југославије, воде као домаће туристе. Тако да је у 1997. години, по њиховом начину статистичког праћења, Републику Српску посјетило укупно 108.009 туриста, од тога домаћих (РС + ФБиХ) 68.861 посјетилац и 39.148 страних посјетилаца, од тога 29.858 туриста из земаља бивше Југославије (СР Југославија, Хрватска, Македонија, Словенија) који се не евидентирају као страни туристи. За ову годину статистика Републике Српске евидентирала је само 9.290 страних туриста.

Међутим, ако планске величине које се односе на просјечне стопе раста дате у Стратегији пренесемо на Босну и Херцеговину и исте примјенимо на остварени туристички промет у 1999. год., када је евидентиран слабији промет туриста од предвиђеног стратегијом, тада ћемо имати остварење долазака према подацима у наредној табели.

Табела бр. 10: Очекивани туристички промет у Босни и Херцеговини до 2020. год. према Сврхаштеји

Година	ТУРИСТИ			НОЋЕЊА		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
2005	325.058	208.606	533.664	932.887	441.969	1,374.856
2010	386.067	279.162	665.229	1,107.977	591.454	1,699.431
2015	460.298	373.581	833.879	1,315.928	791.499	2,107.427

* Стратегија, цитирано дјело, стр.38

2020	546.690	499.936	1,046.626	1,562.910	1,059.204	2,622.114
------	---------	---------	-----------	-----------	-----------	-----------

Према подацима наведеним у табели број 10, добијених примјеном стопе раста од 24% за период 2000 – 2005 год. и 3,5% за период 2006-2020 год, за промет домаћих туриста односно стопе од 28% за период 2000 - 2005 год. и 6% за период 2006 - 2020 год за промет иностраних туриста (рачунајући и туристе из земаља ех Југославије), имамо величине које у доброј мјери одступају од предвиђених Стратегијом.

Разлика у туристичком промету, како домаћих тако и страних туриста, настала је из два разлога. Прво, због тога што смо ми у стране туристе који ће посјећивати нашу земљу, сврстали и посјетиоце из земаља бивше Југославије, и друго, зато што је туристички промет у годинама 1998. и 1999. год. био слабији од Стратегијом предвиђеног.

Ако добијене планске величине, приказане у табели 9, добијене сабирањем могућих остварења према врстама туристичких мјеста и податке из табеле бр. 10, величине добијене примјеном параметара из стетегеије за развој туризма Републике Српске, упоредимо, уочит ћемо слједеће:

- Број долазака домаћих туриста већи је за 81%, односно за 136% код остварених ноћења, у табели бр.9 (добијени по врстама туристичких мјеста), од предвиђених долазака приказаних у табели бр.10. Ова разлика настала је из разлога које смо раније навели.
- Код добијања броја страних туриста, за чије планирање могућих долазака смо примјенили два модела, исто тако су евидентне разлике у величинама. Тако је 2005.године, по параметрима из Стратегије, предвиђен долазак 208.606 страних посјетилаца, што је за 11.054 посјетиоца или за 5%, односно за 36.783 ноћења или за 8% мање него што износи планирани број од 219.660 посјетилаца, примјеном планирања долазака по врстама туристичких мјеста. Овај однос у даљњим планирањима се мијења, да би могући број долазака и ноћења 2020.године био већи, примјеном параметара из Стратегије за 152.335 (44%) код долазака, односно за 233.454 (28%) код ноћења.

Из тих разлога, сматрамо да планске величине добијене примјеном параметара из Стратегије развоја туризма Републике Српске треба посматрати као реалне, а оне добијене по врстама туристичких мјеста као оптимистичке.

Оваквим приступом остављамо себи простор у чијим распонима би требао да се креће стварни туристички промет за планирани период у Босни и Херцеговини.

ЗАКЉУЧАК

Туризам у Босни и Херцеговини немогуће је развијати без осмишљене концепције и стратегије развоја земље у цјелини. У ту сврху неопходно би било издвојити значајна средства, намијењена равномјерном развиту, рационалном кориштењу цјелокупних националних ресурса, одрживом развоју и очувању природне средине.

Ако се жели прићи реализацији концепције развоја туризма у Босни и Херцеговини, тада је неопходно урадити Стратегију развоја туристичког промета за земљу у цјелини. У овој стратегији, требали би бити утврђени сви циљеви који уважавају интересе свих дијелова Босне и Херцеговине у области туризма, као основу заједничке босанскохерцеговачке политике у развоју туризма. Тако постављени циљеви развоја туризма у земљи ће омогућит да туризам постане фактор економске стабилизације и покретач осталих привредних грана за бржи економски опоравак. У том смислу, туристички промет у Босни и Херцеговини треба да омогући:

- стварање могућности за пласман роба и услуга многих предузећа преко туризма,
- развој иноземног туризма у земљи путем разноврсније и квалитетније понуде,
- стварање могућности за отварање нових радних мјеста у предузећима производних и услужних дјелатности, и
- стимулирање иноземних улагача.

Имајући у виду стање у којем се налази туристичка привреда земље, посебно угоститељство, без иноземног капитала, у садашњим условима у којима се земља налази, тешко се могу постићи значајнији резултати у области туризма. Међутим, посматрајући до сада учињено на овом пољу, не можемо бити задовољни, али нам активности које се на нивоу земље планирају, дају наду да за туризам у Босни и Херцеговини долазе бољи дани.

Поменутом стратегијом требало би сагледати дугорочнији развој туризма у земљи, с посебним освртом на развој међународног туристичког промета. Основни задатак ове стратегије требао би бити интензивирање туристичке понуде земље. Значи, развијати капацитете понуде која има шансу да се пласира на међународно туристичко тржиште, уз константно обогаћивање и подизање на виши ниво квалитете туристичке понуде.

1. Из овако дефинираног задатка, проистекле би обавезе за све туристичке центре у Босни и Херцеговини, да преиспитају своје постојеће програме развоја туризма и да их ускладе са глобалном стратегијом развоја туристичког промета. Ово усклађивање, у циљу испуњења постављеног

задатка, намеће се као нужност, јер програми сваког појединог туристичког центра требали би бити усмјерени на:

- модернизацију, реконструкцију и доградњу смјештајних капацитета,
- унапређење комуналне инфраструктуре (саобраћај, водоснабдијевање, ПТТ, еколошку заштиту и др.),
- обogaћивање садржаја понуде и подизање квалитета туристичких услуга,
- осмишљавање понуде спортско-рекреативних и забавних садржаја,
- организацију излета и упознавање са културно-хисторијским знаменитостима мјеста,
- организираном наступу на туристичком тржишту, и
- унапређење кадровске оспособљености запослених у туристичкој привреди.

Какви би требало да буду програми и шта би био њихов садржај навест ћемо, шта би по нашем мишљењу, а у зависности од врсте туризма, они требало да обухвате:

Програм развоја планинског туризма, посебно за планинске центре као што су Јахорина, Игман, Бјелашница и Влашић, треба да садржи све елементе који ће допринијети интензивнијој валоризацији природних ресурса и представи укупне могућности ових планина за развој туристичке понуде за лето и зиму на планинама.

Овај програм, по нашем мишљењу, требао би да има разрађену концепцију развоја центара планинског туризма с одређивањем да се ови центри користе током цијеле године, као и њихово повезивање са ширим простором који може да послужи као комплементарни туристички мотив (села, бање, културно-хисторијски споменици и сл.). Посебно мјесто у овом програму треба да има пласман планинског туризма Босне и Херцеговине на међународно туристичко тржиште. У ту сврху, треба сачинити посебан програм презентације такмичарских предиспозиција планина на којима су одржана такмичења на XIV ZOI '84 и њихово опремање за квалитетнији наступ у циљу поновног добијања организације олимпијских игара, које ће се одржати 2010. године.

Програм развоја бањског и здравственог туризма треба да омогући испољавање здравствене функције бања у Босни и Херцеговини и могућности у задовољавању тражње у области ове врсте туризма. Поред тога, програм треба да предвиди опремање и модернизацију лечилишних капацитета, уважавајући потребе њихових корисника и прилагођавање њиховој тражњи.

Програм развоја туризма на ријекама и језерима, треба да добије опћепознатост и значај и да садржи: развој основне и комплементарне понуде, шире укључивање културно-историјских споменика, манифестација, уређење обала, организовање излета, риболова, организацију спортских натјечања, изградњу марина и др. Програм треба да разради и питање ефикаснијег организовања свих за туризам заинтересираних субјеката на том подручју, а све у складу са захтјевима пласмана понуде (ријеке или језера) на међународно туристичко тржиште.

Програм развоја ловног туризма треба да садржи мјере и активности на валоризацији ловног потенцијала Босне и Херцеговине и појединих ловишта у оквиру земље. Богатство, разноврсност и квалитет ловне дивљачи у босанскохерцеговачким ловиштима као и велики интерес који у иностранству постоји за овом врстом туристичких кретања, захтијевају да се детаљно разраде планови обогаћивања ловишта ловном дивљачи, одржавању врста, броја и квалитета дивљачи, као и питање наступа на међународном туристичком тржишту.

Овдје смо дали приједлог садржаја програма за горе наведене врсте туризма, слично њима и програми за врсте туризма које нисмо навели, требало би да имају дате елементе.

2. Ако би дошло до израде предложене стратегије, за њено остварење требало би доћи до актуелизирања основних питања организираности у туризму:
 - а) Анализирати организираност основних носилаца туристичког привређивања (угоститељско - туристичке привреде) са становишта оспособљености да рационално послују, да проширују своје капацитете, да усмјеравају средства других привредних и комуналних предузећа ка туризму, у смислу формирања шире и квалитетније туристичке понуде и њеног пласмана на тржишту.
 - б) Анализирати усмјереност већих економских цјелина у трговини, саобраћају, пољопривреди и других привредних грана које своје интересе налазе у туризму.
 - ц) Унапређење организираности туристичких агенција у циљу њиховог оспособљавања за пласман туристичке понуде Босне и Херцеговине на међународно туристичко тржиште.
 - д) Стварање увјета да се организира пропагандно-информативна дјелатност (пословна пропаганда и информирање, издавачка и промотивна активност, изградња јединственог система понуде и резервације туристичких услуга), како би се популаризирала туристичка понуда Босне и Херцеговине.

- е) Подстицање повезивања свих асоцијација које настоје да унаприједе туристичку понуду Босне и Херцеговине и њен пласман на међународно туристичко тржиште.
- ф) Предузимање мјера за адекватније организирање дјелатности научноистраживачког рада за потребе туризма. Пословима истраживачког карактера у туризму Босне и Херцеговине баве се економски институти и институције којима су основне дјелатности урбанизам, просторно планирање, трговина, заштита природе, заштита културно-историјских споменика и сл. Међутим, на подручју земље нема ниједног института који се бави истраживањима у туризму. Овакав однос доприноси да изграђени објекти не дају оптималне ефекте, туристичка понуда је непотпуна и неквалитетна, занемарује се комунална опремљеност мјеста и не води се довољно бриге о очуваности природе и заштити културно-историјских споменика.

Ово говори да за развој туризма требају образовани кадрови и институти за истраживање туризма, јер само уз образоване стручњаке и стручне установе можемо спремно прићи планирању развоја туризма, изради и реализацији програма, организирању разних манифестација (сајмова, конгреса, културних, спортских и других) и квалитетном наступу на међународном туристичком тржишту.

Важност концепције развоја туризма треба процјењивати на основу нових трендова у потражњи на свјетским емитовним тржиштима, који оправдају агресивнији приступ у промоцији туристичке понуде земље и поступно скретање пажње, у случају оног дијела Европе с мора, као најважнијег "туристичког производа". Из тог разлога Босна и Херцеговина треба унаприједити постојеће и развити нове туристичке производе, јер само активирањем зимско-спортског здравствено-реуматско, као и сеоског и ловног туризма има шансу да побољша своју конкурентску позицију те искористи потенцијале за развој туризма као привредне дјелатности.

LITERATURA

1. Драго Батес, Економика саобраћаја, "Научна књига", Београд, 1983.
2. Љубо Мухић, Планине Прењ и Чврсница са Борачким језером – центри за рекреацију С. О. Јабланица, Јабланица, 1973.
3. Основе просторног плана посебног подручја за потребе одржавања XIV ЗОИ Сарајево 1984, Организациони комитет XIV ЗОИ, Сарајево, 1984.
4. Концепција развоја приморског туризма СР БиХ, Завод за развој привреде, Мостар, 1983.

5. Студија дугорочног развоја туризма у Босни и Херцеговини – бр. 6/1 Пројекција дугорочног развоја БиХ у 1985. и 2000. години, Урбанистички завод БиХ, 1970.
6. Туризам у Југославији, Статистички подаци од 1969 до 1989. године, Туристички савез Југославије, Београд, 1990.
7. Стратегија туристичког развоја Републике Српске, Универзитет у Бањој Луци, Економски Факултет - Институт, Бања Лука, 1999.
8. "Ослобођење", од 16.01.2001.
9. Подаци министарства трговине и туризма Републике Српске
10. Статистички годишњаци:
- СР Босне и Херцеговине
Републике Босне и Херцеговине
Федерације Босне и Херцеговине
Републичког завода Републике Српске
Кантона у Федерацији БиХ.
11. Сви подаци скинути с интернета: WTTC у априлу 1999.
WWW.WTTC.org/report/WTTC99ver1,3doc
12. Извјештај Олимпијског комитета Зимских олимпијских игара Сарајево 1984, Сарајево, 1984.

Summary

As a difference from all other scientific fields, tourism uses qualitative space on such way that using it the space is to be enriched but not devastated. Touristic demand, therefore, has been directed towards such places, which by its qualitative values will satisfy has been directed towards such places, which by its qualitative values will satisfy recreative, cultural and other tourists needs.

Bosnia and Herzegovina, as result of its rich heritage from the past, as well as result of rich touristic supply: mountain, health, unting, religious, maritime and other sorts of tourism, satisfies demand for qualitative touristic resources. It is a fact, there are not many qualitative spaces in the world and the main touristie demand, directed towards subtropic and mediteranian spaces, which, as result of a great number of visitors, has been approached to the point of saturation.

Just these moments give opportunities to Bosnia and Herzegovina, as a country which offers maritime and all other kinds of continental tourism, a chance to realize programme of measures for valorisation of touristie values.

The conception of international touristie traffic developmet has been based on reserach of present touristie demand in the international touristie

market and on potentialities of Bosnia and Herzegovina to fulfill the present demand. The projection of the development pursuant to sorts of tourism, as well as traffic periods, concluded with 2020 year, is presented. Some characteristics of the touristie destinations, according to basic functions which on adequate way represent their role in satisfying touristie demand, have been underlined. Taking that in account it is possible to conclude, the touristic demand of Bosnia and Herzegovina, by modernisation of its financial base, can satisfy present demand.

Finally, from solutions, emerged as the result of research project, a lot of actions and activities are presented, which, if we want realisation of given aims in Projections, they are necessary to be done.

Key words: touristie development, touristie traffic, strategy of development, tourism, tourist.